

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В ЛИСТАХ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Розглянуто інтертекстуальні вкраплення в листах Василя Симоненка з погляду їхньої природи та функцій. Виділено три типи інтертекстуальних одиниць: вислови з художньої літератури, кліше епістолярного стилю, публіцистичні кліше; серед останніх наголошено на поширеності радянських ідеологем. Відзначено карнавалізоване використання багатьох інтертекстем. Особливу увагу приділено соціальній зумовленості вживання досліджуваних одиниць.

Ключові слова: епістолярний дискурс, інтертекстуальність, мовна особистість, мовні засоби комізму, кліше.

Цікаві вияви відображення соціального у вербальному постають перед нами в неформальній, нерегламентованій приватній комунікації. Таким зразком, стилістично і соціолінгвістично своєрідним, вважаємо листи Василя Симоненка, у котрих особистість (яка має різні виміри: студент, український поет, радянський – чи, точніше, підрадянський – журналіст, щирий приятель, закоханий...) у повсякденному спілкуванні конструює власний дискурс у соціальних і культурних координатах. Якими способами й засобами відбувається це конструювання, яких форм набуває його соціальна зумовленість, як соціум визначає вживані мовні знаки і як людина через мову позиціонує себе на тлі того ж таки соціуму – такий комплекс проблем ми вбачаємо в досліджуваному матеріалі, і ця проблематика вписується в концепцію та наукові завдання мікросоціолінгвістики [2, с. 9–10; 3, с. 17–18]. Тут реалізовано зв'язки соціолінгвістики з психолінгвістикою [2, с. 11] та лінгвокультурологією.

Соціальні і культурні чинники тісно переплетені в інтертекстуальності як явищі взаємодії індивідуального дискурсу з дискурсами зовнішніми (звичайно так чи інакше інтеріоризованими). Використовуючи введений В. Красних термін «колективний когнітивний простір», В. Карасик наголошує: оскільки будь-який індивід належить до різних малих і великих груп, колективний когнітивний простір у його свідомості є неоднорідним утворенням, містить інформаційні фрагменти різних систем (на думку Карасика, саме цей набір знань порівняно з двома іншими – індивідуальним когнітивним простором і когнітивною базою – найбільше цікавить соціолінгвістів) [1, с. 8]. Використання в текстах цих інформаційних фрагментів, що зберігаються у свідомості в певній вербальній формі, і поро-

джує інтертекстуальність. Варто наголосити, що гетерогенність колективного когнітивного простору створює можливості варіювання мовних засобів в індивідуальному мовленні, серед цих можливостей – залучення інтертекстем (також різнотипних). За цих умов вибір та спосіб застосування інтертекстуальних одиниць об'єктивують соціальну позицію суб'єкта. Відбувається це по-різному.

Так, у листах Василя Симоненка можна виділити **перший** тип досліджуваних одиниць. Це інтертекстеми літературного походження. Вони функціонують, зокрема, в посланнях до нареченої, а згодом дружини Людмили: «*Моя Малюсічка, чи не обрид я тобі своєю писаниною? “Не печалься и не хмурь бровей”*» [6, с. 303]; «*Здоров будь, мій Люсьєн, землі орґан могучий!*» [6, с. 314]. Здебільшого такі мовні засоби слугують експресії, а в соціокультурному аспекті здійснюють найзагальніше маркування постаті мовця як носія рідної культури (а також знайомого з іншими культурами). Утім, літературні цитати в листах закоханого – звична річ, навіть характерна ознака цього типу текстів, а з огляду на певну «літературоцентричність» В. Симоненкової освіти й особистості загалом виявляється, що їх у нього досить небагато. Тож прагнення не «залітературювати» свої інтимні листи так само простежується, а це в комплексі з іншими стилістичними ознаками (які також чекають на свого дослідника) свідчить про один із вимірів мовної особистості В. Симоненка – бажання уникати штучності, надмірної патетичності, говоріння чужими словами про особисто йому важливе. Характерним є те, що перший рядок із вірша Павла Тичини «*Здоров будь, Пушкін мій, землі орґан могучий!*» трансформується в інтимно-жартівливе звертання до коханої, тож виконує, крім згаданої експресивної, ще комічно-ігрову функцію.

У листах до інших кореспондентів В. Симоненко також використовує літературні інтертекстуальні вкраплення в обох названих функціях: «Наслідуючи Фучика, кінчаю сей репортаж вигуком: – Іване, я люблю тебе! Будь пильний!» [6, 336] (до Івана Світличного); «Люся не витерпіла лихої долі і два тижні тому пішла до своєї матері» [5, с. 596] (до Євгена Дударя). Тут відбувається проєкція загальнокультурного на особисте, оскільки для мовця як носія культурних знань прецедентні вислови належать до вербалізаторів певних емоційних концептів, чим він і користується. Утім, привертає увагу й те, що соціальна маркованість інтертекстеми може зберігатись, і так породжуються імплікації: «Як ви провели свою відпустку? Чи задоволені мандрами по “нашій не своїй землі”?» [6, с. 332] (до Івана Світличного).

Своєрідним випадком «літературної» інтертекстуальності є поява в одному з листів до Олексія Щербаня рядків із міського фольклору, спроектованих так само на особисту ситуацію: «Неймовірно чарівна дочка Ізраїлю, яку ти так палко, але безрезультатно покохав, до цього часу лишається однією з найблисकुчіших зірок на нашому небосхилі. / Она сіяєть, і цвєтьотъ, / І песні грустныє поють» [5, с. 568]. Соціальним маркером тут є сама форма поетичних рядків з характерною українізованою версією російської мови; це елемент «портретування» мовнокультурного середовища, у якому перебуває поет і яке також слугує йому джерелом експресивних інтертекстем.

Якщо у випадку з літературними цитатами здебільшого можемо говорити про соціальний аспект інтертекстуальності лише в найзагальнішому вигляді, то початок одного з листів до молоді дружини втілює соціальне позиціонування в стилістичних координатах вельми конкретно. Цей досить довгий уривок зацитовано повністю: «В перших рядках мого коротенького письма дозволь передати свій чистосердечний привіт до свідченого солдата і побажати тобі хороших успіхів у твоєму молодому, багатобарвному одинокому житті. Повідомляю, що я живий, здоровий, молодий і красивий, чого й тобі бажаю від усього серця, що зворушливо тьохкає під екстравагантною військовою гімнастюркою. / Соплива дівчинко! Чи не нагадав тобі цей вітійоватий початок про численні епістолії від колишніх твоїх поклонників, які марно намагалися придумати щось оригінальніше?» [6, с. 311–312] Характерно, що після метатекстового фрагмента, а це другий абзац (у цитаті відокремлено знаком «/») і наведено повністю), автор листа продовжує аналогічну першому абзацові стилізацію в оповіді про армійський побут. Очевидно, обсяжна стилізація була почасти зумовлена зовнішніми

причинами, конситуацією (контролем за листуванням під час перебування у військових таборах), і все ж варто відзначити, що В. Симоненко доволі акцентовано протиставляє себе певній соціогрупі (нечіткій із власне соціального погляду, але вельми окресленій у стилістичних пріоритетах). Тож важливо, що соціальне позиціонування в нього пов'язане зі стилем, манерою висловлюватися. На подібний вираз натрапляємо у листі до Миколи Сома: «Мій безформний череп на диво порожній. Про що тобі написати? Живий, здоровий, чого й тобі бажаю, як висловлюються військовослужбовці» [6, с. 321]. Тут метамовний фрагмент містить стереотипізоване відсилення до соціогрупи як доволі нейтральну, неоцінну атрибуцію. Цікаво, що в обох останніх випадках помічаємо: вдаватися до такого типу інтертекстуальності Симоненка змушують комунікативні труднощі – об'єктивні (перебування в полі зору військової цензури) чи суб'єктивні («череп на диво порожній»). Це **другий** тип інтертекстем – клішовані фрагменти епістолярного стилю. Інші випадки вживання таких кліше менш соціально акцентовані, проте їх об'єднує загальний контекстуальний жарг, а також поєднання з кліше іншого походження: «Нехай живе! З приветом! Жду ответа, как салавей лета! Цьомаю тебе в праву ніздрю» [6, с. 321] (до Миколи Сома).

Проте найпоширенішими в епістолярії Василя Симоненка і найвиразніше соціально маркованими є кліше публіцистичні – **третій** тип інтертекстем. Мова газети – те, з чим щоденно мав справу поет-журналіст, – наповнювала його життя своєрідними фоновими шумами: «Пишеться мені дуже важко, бо заїдає ота газетна текучка, яка легко робить людину автоматом. Будь вона неладна!» [6, с. 338] (до Миколи Негоди). Одним зі способів особистого протистояння для Симоненка є пародійне використання стилю радянської преси. До Івана Світличного: «Доброго здоров'я, Іване! За моїми підрахунками, твоя відпустка вже закінчилася, і тепер ти з новими силами заходився каркасувати наше світле майбутнє. Твій покірний слуга заступив на трудову вахту майже місяць тому. Отже, ми крокуємо пліч-о-пліч. Чому б нам не налагодити трудовий перегук?» [6, с. 331–332]

Застосування аналогічних кліше для опису різних подій із власного життя – це яскравий засіб іронії, при цьому В. Симоненко зазвичай іронізує подвійно: і з тих мовних засобів, на повсякчасні «зустрічі» з якими він приречений через специфіку роботи, і з себе та подій, що з ним відбуваються. Мовець зберігає власну ідентичність, не розчиняючись у панівному енкаратичному соціолекті (термін Ролана Барта, означає мову, що постає й розвивається за

підтримки влади та претендує на істинність і всеосяжність [7]), а використовуючи його для гри – так, як йому самому до вподоби. І водночас він не стає надто серйозним і патетичним загалом як мовна особистість, здатна оцінювати самого себе: «*Зараз я переводжу свій поетичний тепловоз на рейки сюжетності*» [6, с. 325]; «*Черкас-град, парубоцька газетка “Молодь Черкащини”. Там я дію на ниві пропаганди, літератури і культури. Завом. Тепер по чину належить мені вирікати тільки абсолютні істини. Але не завжди вдається*» [6, с. 322]; «*Перше травня зустрівач у Києві. Туди збіглися всі, кого 5 років тому разом зі мною виплюнув університет. Було багато сказано, а ще більше випито. [...] Зате зараз в кишені і голові свистить вітер, і я ходжу тверезий, як первісна людина. Хай живе тверезість! Ганьба алкоголікам!*» [6, с. 342–343]

В останньому випадку спостерігаємо специфічний різновид мікротекстів радянської доби. Це – гасла. Звернення до них в епістолярному дискурсі Василя Симоненка також неодноразове. При цьому або контекст профанує зміст мовної одиниці, або сам мовець здійснює жартівливі трансформації, як у такому прикладі: «*Слава людині! І тобі слава, і мені трішечки!*» (до Олексія Щербаня) [6, с. 345].

Зрозуміло, що використання таких мовних засобів породжує поширений вид іронії – іронія контрасту. За нашими спостереженнями, можна виокремити два його різновиди: контраст стильовий і контраст соціальний. Стильовий контраст маємо тоді, коли зміст не відповідає стилеві тих мовних засобів, які актуалізуються в дискурсі: «*Розмноження – запорука безсмертя народу, тому я гаряче схвалюю твою діяльність на цій вдячній ниві*» [5, с. 578]. Або про вже згадану подію в житті: «*Люся не витерпіла лихої долі і два тижні тому пішла до своєї матері. [...] Якщо не припинить свій безпідставний і явно контрреволюційний путч, стану парубкувати*» [5, с. 596]. До Миколи Сома: «*Якщо згоден [з виправленнями в тексті] – можеш подзвонити, і на слідуочу неділю вірши читатимуть з сльозами на устах земляки Тараса*» [6, с. 324]. Таким контекстам притаманне певне перебільшення експресивності. Соціальний контраст такого перебільшення реалізується на концептуальному рівні і спрямовується не на гру з енкратичною мовою, а на вихід за її межі; умисна ж номінативна невідповідність відіграє тільки допоміжну роль: «*За все літо я бачив дуже мало живих людей, найяскравішими серед них були панянки Зубенко та Горська. В останню я майже закохався. Никаючи по Каневу, ми зголосилися на тому, що слід ввести таке вітання: – Слава Україні! – Навіки слава! / Агітую тебе*

приставати до нашого тріумвірату і пропагувати нові радянські обряди та звичаї» [6, с. 335] (до Івана Світличного).

У низці випадків інтертекстуальність, пов'язана з публіцистичними (й ідеологічними) кліше, слугує вдяганню пародійної маски. Зновтакі доречним буде фрагмент із листа до Івана Світличного: «*Незрозумілим лишається і той обурливий факт, що естет-рецидивіст (1) Ів. Дзюба досі не виключений з Спільки або спеціальним рішенням Президії не переіменований в Ів. Зуба (2). Це просто не вкладається у мій провінційно-лояльний мозочок (3). А як там Євг. Сверстюк: чи вже доскочив класового самоусвідомлення, чи ще досі хибно вважає, що Шевченко був українцем? (4)*» [6, с. 332–333]. На тлі цілком характерних для радянської газети кліше незрозумілим лишається і той обурливий факт, класове самоусвідомлення і загалом теми мовець створює іронічне й прагматично марковане псевдокліше (1), моделює абсурдну поведінку офіційних осіб (2), такі само абсурдні їх переконання (4), з карнавальним пафосом декларує лояльність щодо таких переконань і цінностей (3). Отже, тут сформовано образ «лояльного журналіста» в межах відповідного дискурсу. При тому перлокутивною метою цього послання, вочевидь, було отримати інформацію про справи в небайдужих поетові людей, котрі ризикували щонайменше кар'єрою, протиставляючи себе системі. Іллокуція ж – висловити своє ставлення до природи їхніх проблем.

Як можна побачити, соціолінгвістичний аспект інтертекстуальності в досліджуваних листах полягає не тільки в тому, що автор знімає ідеологічну поважність із ключових вербальних знаків і гасел доби (а то й показує їхню абсурдність), а ще й у тому, що в цьому дискурсі Василь Симоненко послідовно виділяє змодельований дуже цікавий соціокультурний типаж: пародійний радянський журналіст. Цей образ має вербальні, когнітивні та емоційні характеристики. Так, для цього персонажа має бути характерним страх перед «світовим імперіалізмом». Водночас для автора листів відтворення такої характеристики журналіста не просто висміювання. Це – вербалізація діяльності цензури: «*Передай привіт мілітаристові і прозаїкові Старостіну, а також вручи йому це кастроване оповідання. Свої чисті, мов перли, сльози і брудні матюки за кастрацію нехай посилає на адресу міжнародного імперіалізму, який примушує нас бути пильними*» (до Олексія Щербаня) [6, с. 343].

Своєрідно використано прийом маски в листі, написаному до Івана Світличного 22 вересня 1963 р., коли Симоненко перебував у дуже поганому фізичному стані: «*На мене уперто насту-*

пає старість і ветхість – поначіплювалася сила-силенна різних старечих хвороб: від бронхіту до радикуліту, не вистачає лише повного маразму. Нову Заяву нашого уряду про китайців слухав з захопленням. Вона повністю відповідає всім нашим надіям» [6, с. 337–338]. Два останніх речення є не чим іншим, як ілюстрацією того самого повного маразму, який вербалізовано перед тим (порівняймо: Б. Потятиник виділяє два різновиди радянського дискурсу, і якщо дискурс перших десятиліть існування Радянського Союзу він називає героїчним, то дискурс десятиліть останніх – маразматичним [4, с. 96–97]). Тут конфлікт з енкаратичною мовою стає особливо загостреним.

Щодо використання в листах Василя Симоненка дискурсу радянської преси в його найбільш казенних виявах можна підсумувати: функція таких пародій і масок передусім захисна. Це і захист поета від агресивного мовного середовища, і взагалі творчої людини від контролю над її особистими думками й переконаннями, на який претендує тоталітарна держава. Характерно, що в листах Симоненко описує

свої відчуття від газетярських буднів за допомогою фізіологічної метафори: «Від газети хочеться ригати. Думаю, куди б його втекти, але нічого ще не придумав» [5, с. 598]; «Газета обридла до неможливості. Працюю, ледве стримуючи блювоту» [5, с. 600]. Це симптоми ідеологічного отруєння, тож те використання радянських інтертекстем-ідеологем, яке ми простежуємо в епістолярії В. Симоненка, стало для поета протиотрутою.

З іншими видами інтертекстуальності фрагменти публіцистичної мови поєднує карнавалізація, відрізняються ж вони тим, що в останніх функція соціального позиціонування набагато яскравіше виражена, власне – основна. Однак необхідно сказати про загальну тенденцію до карнавалізації, яка виявляється в стилістиці листів Василя Симоненка, зокрема в інтертекстуальній складовій цієї стилістики. У листуванні з найближчими друзями – це справжній вербальний карнавал. Проте за вдяганням масок і характерним для карнавалу перевертанням опозиції високого і низького простежуються й автентичні соціальні виміри особистості.

Список літератури

1. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
2. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики : [навч. посіб.] / Л. Масенко. – К. : Вид. дім «Кисво-Могилян. акад.», 2010. – 243 с.
3. Мечковська Н. Об'єкти і напрями в соціолінгвістичних дослідженнях (досвід систематизації) / Н. Мечковська // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філол. – 2006. – Вип. 38. – Ч. II. – С. 13–20.
4. Потятиник Б. В. Медіа : ключі до розуміння / Б. В. Потятиник. – Львів : ПАІС, 2004. – 312 с.
5. Симоненко В. Вибрані твори / Василь Симоненко ; [упоряд. А. Ткаченко, Д. Ткаченко]. – К. : Смолоскип, 2010. – 852 с. – (Шістдесятники).
6. Симоненко В. У твоєму імені живу : поезії, оповідання, щоденникові записи, листи / В. Симоненко ; [упоряд. та післямова В. В. Яременка ; передм. О. Гончара. – 2-ге вид., допов. й перероб.]. – К. : Веселка, 2003. – 382 с. – (Шкільна бібліотека).
7. Barthes R. La division des langages / Roland Barthes // Le bruissement de la langue / R. Barthes. – Paris, 1984. – P. 113–126.

R. Tryfonov, H. Yanovska

SOCIOLINGUISTIC ASPECT OF INTERTEXTUALITY IN VASYL SYMONENKO'S LETTERS

Intertextual inclusions in letters by Vasyl Symonenko are considered in the aspects of their nature and functions. Three types of intertextual units are pointed out: fiction quotations, epistolary style clichés, journalistic clichés; among the last ones the abundance of Soviet ideologemes is underscored. Carnivalized use of many intertextemes is noted. A special attention is paid at social conditionality of units under consideration.

Keywords: epistolary discourse, intertextuality, language personality, language means of comicalness, cliché.

Матеріал надійшов 02.04.2012